

Az erőszakos bűncselekményekhez vezető antiszociális viselkedés kriminálpszichológiai megközelítése

BODA Zoltán¹ – PAPP László²

Az elmúlt időszakban óriási médianyilvánosságot is kapó, közmegebotránkozást keltő győri és tatabányai gyermekgyilkosságok kapcsán úgy véltük, hogy érdemes lehet azzal foglalkozni, hogy az ilyen és más hasonló erőszakos cselekmények hátterében mi állhat. A szélsőséges esetben emberöléshez is elvezető antiszociális és deviáns viselkedés bűnügyi lélektanát, az ehhez kapcsolódó pszichológiai és kriminálpszichológiai elméleteket vettük górcső alá. Végső következtetésünk szerint a kriminális személyiségzavar vagy veszélyeztetettség közös sajátosságai a személyiség általános éretlensége (a személyiségfejlődés elakadása, a személyiség sérülése következtében) és a nagy intenzitású agresszív telítettség, valamint annak társadalmilag elfogadhatatlan levezetése. Mindezekhez társul a morális defektus, azaz a viselkedést szabályozó erkölcsi normák hiánya vagy súlyos torzulása.

Kulcsszavak: antiszociális viselkedés, deviancia, erőszak, neurózis, pszichopátia

Az elkövetők osztályozása

A kriminálpszichológia röviden bűnügyi lélektant jelent.³ Részletesebben megfogalmazva a kriminálpszichológia „olyan alkalmazott lélektani szakágazat, amely a bűnelkövető, a bűncselekmény és a bűnözés elleni harc (megelőzés, bűnüldözés, büntetésvégrehajtás és rehabilitáció, illetve utógondozás) pszichológiai kérdéseivel foglalkozik”.⁴

A kriminálpszichológia ép tudatállapotú, teljes mértékben beszámítható embereket vizsgál, tehát olyan elkövetőkkel foglalkozik, akik tisztában vannak azzal, hogy amit tettek, tesznek vagy tenni fognak, az bűncselekmény, azonban ők mégis elkövetik azt.⁵

¹ Dr. BODA Zoltán bírósági titkár, Debreceni Törvényszék
Zoltán BODA PhD, trainee judge, Regional Court of Debrecen
<https://orcid.org/0000-0002-4150-1587>, bodazola89@gmail.com

² Dr. PAPP László, bírósági titkár, Debreceni Törvényszék
László PAPP PhD, trainee judge, Regional Court of Debrecen
<https://orcid.org/0000-0001-5314-0910>, drpappl77@gmail.com

³ Forrás: <http://idegen-szavak.hu/krimin%C3%A1lpszichol%C3%B3gia> (2020. 01. 14.)

⁴ Popper (1984) 453.

⁵ Róka (2011); Ekert (2014) 15.;

Ezek az elkövetők „értelmi és cselekvőképességük teljes birtokában ismerik és megértik a társadalomban való együttélés és a jog normáit, mégsem ezek szerint élnek”, és deliktumokat, bűncselekményeket követnek el.⁶ Különösen érvényes ez a bűnözői életvitel vagy életvezetés esetében, amely „a társadalom írott normáinak többszörös megszegését jelenti. Még az elkövető előtt is nyilvánvaló, hogy a cselekmény ellentétes azzal, amit a társadalom tőle elvár”.⁷

Ezeket az elkövetőket két csoportba oszthatjuk, mivel „semmiképpen sem lehet pszichológiai szempontból egységes csoportként kezelni az ún. krízis- (eseti) és krónikus (szokásos, konok) bűnözőket”.⁸ Az *eseti elkövetők* vagy *krízisbűnözők* társadalmi adaptációja és körülményei megfelelőek, általában véve magatartásuk nem hordoz antiszociális jegyeket, és addigi életútjukat tekintve az elkövetett bűncselekmény egyfajta kisiklásként, rendszerint ügynevezett konfliktusfeloldó bűncselekményként⁹ értékelhető. Vagyis az eseti elkövető által elkövetett bűncselekményt feltételezhetően az aktuális helyzet, a *krízissituáció* (például a pszichés stabilitás pillanatnyi megingása, hirtelen indulatkitörés, nagymértékű stressz stb.) váltotta ki, vagyis a bűncselekményhez jól behatárolható események vezettek el. Ezzel szemben a *krónikus bűnöző* vagy *visszaeső elkövető* – ahogy azt elnevezése is magában foglalja – élete során számos alkalommal, ismételten követ el bűncselekményeket, amelyek rendszerint ügynevezett szükségletkielégítő bűncselekmények.¹⁰ Az ilyenfajta elkövető magatartásában és személyiségében fel lehet ismerni az antiszociális torzulás jegyeit, valamint esetében a bűncselekmények elkövetése, a kriminalitás életformává, élete mozgatórugójává vált.¹¹

Deviancia, deviáns viselkedés

A *deviancia* szó jelentése a társadalmi normáktól való eltérés,¹² szociológiailag pedig „úgy határozhatjuk meg, mint olyan normáknak vagy normarendszereknek a megszegését, amelyeket egy közösség vagy társadalom jelentős része elfogad”.¹³ Kriminológiai értelemben a deviancia az uralkodó normáktól, a társadalom által elvárt magatartási formáktól oly mértékben eltérő viselkedések halmaza, amelyek ön- és közveszélyességük révén az adott társadalmi rendben intézményes reakciókat váltanak ki.¹⁴ A deviancia mint a *társadalmi beilleszkedés zavara* elválaszthatatlan a *szocializáció* fogalmától,

⁶ Popper (1984) 455.

⁷ Habony (1986) 16.

⁸ Popper (1984) 459.

⁹ Forrás: <http://bunmegelozes.uw.hu/eroszakos.pdf> (2020. 01. 14.); Szabó Henrik (é. n.)

¹⁰ Forrás: <http://bunmegelozes.uw.hu/eroszakos.pdf> (2020. 01. 14.); Szabó Henrik (é. n.)

¹¹ Popper (1984) 459.; Róka (2011)

¹² Forrás: <http://idegen-szavak.hu/deviancia> (2020. 01. 14.)

¹³ Giddens (2003) 138.

¹⁴ Gönczöl (1991) 77.

amely „társas magatartásunk létrejötte és formálódása, az egyén és környezete közötti kölcsönös, aktív folyamat, melynek során az ember »társas lényé« válik, kialakulnak személyiségjegyei, elsajátítja az emberi közösségekben való éléshez szükséges normákat, viselkedési szabályokat, értékeket”.¹⁵ Ilyen értelemben a deviáns viselkedésformák kialakulásának egyik legfőbb oka a *szocializációs folyamat* sikertelensége vagy nem megfelelő volta. Különösen veszélyes lehet a szocializáció folyamatának korai megrekedése vagy légtelensége, amelyet a későbbiekben nem korrigálnak.

Jól ismert deviáns magatartásformák például a bűnözés, az öngyilkosság, az alkoholizmus, a kábítószer-fogyasztás, a lelki betegségek és (nem organikus) mentális zavarok, a gyermekkori magatartási rendellenességek, valamint egyéb deviáns vagy egyes esetekben annak tekinthető viselkedésformák.¹⁶ A deviancia mértéke és ennek megítélése értelemszerűen számos tényezőtől függ (egyebek közt egy adott közösséghez, kultúrkörhöz vagy szubkultúrához való tartozástól).¹⁷ A különböző magatartás- és viselkedésformákat akkor minősíthetjük deviánsnak, „ha egyben a társadalom egészére érvényes jogi és erkölcsi normatívák megszegését is jelentik”.¹⁸ „[A] bűnözésre adott közösségi vagy csoport-válasz megerősíti a bűnre vonatkozó kollektív megállapításokat, hangsúlyosabbá fűzi a közösség tagjai közötti szálakat. Összességében tehát a közösség értékeit és normáit erősíti.”¹⁹

A deviancia és a *konformitás* „ugyanannak az érmének két oldala”.²⁰ Általánosan elmondható ugyanis, hogy aki nem deviáns, az be tud illeszkedni a társadalomba, annak kultúráját, normáit és értékrendjét el tudja fogadni, és ezek többségével azonosulni is képes. Az empátia kiemelt jelentőségét mutatja, hogy „jelenlegi tudásunk szerint a korán kifejlődő, gyakran használt, érett empátia a proszociális, altruista viselkedés alapja”, és „ez szinte az egyetlen biztos pszichológiai lehetőség az antiszociális személyiségtorzulás megelőzésére”.²¹ A deviáns viselkedésű vagy életvitelű emberek ugyanis empátiára nem vagy csak korlátozott mértékben képesek, valamint nem tudnak, és gyakran nem is akarnak a társadalmi elvárásoknak megfelelni, a társadalomba beilleszkedni. Mindez, társulva egyéb személyiségjegyekkel, úgynevezett *morális defek-tushoz* vezet, amely a kriminális személyiség kialakulásának egyik alapvető tényezője.²²

¹⁵ Csondorné Schüller (1996) 9.

¹⁶ Csondorné Schüller (1996) 10.; Andorka (2006) 425.

¹⁷ vö.: Giddens (2003) 685.

¹⁸ Habony (1986) 17.

¹⁹ Rácz (1989) 6.

²⁰ Rácz (1989) 6.

²¹ Buda (1985) 332.

²² Vö.: Popper (1984) 461–462., 490–491.

Anómia és elidegenedés

Émile Durkheim szerint a társadalom tagjainak a fejében zavarodottság, *anómia* alakul ki annak következtében, hogy „a társadalmi élet egy adott területén nem léteznek világos szabályok, amelyek vezérelnék az emberek viselkedését”.²³ Robert K. Merton ezt a gondolatot fejlesztette tovább bűnözés- és devianciaelméletében, általánosítva az *anómia* fogalmát. Ha a társadalmi változások következtében az elfogadott normák, értékek és célok, valamint a célok elérését, a társadalmi érvényesülést lehetővé tevő „intézményesített” eszközök között konfliktus alakul ki, az már nemcsak egyszerűen zavart, hanem olyan pszichés feszültséget vált ki a társadalom tagjaiban, amelyet valamilyen formában fel kell oldaniuk. Ez a pszichés feszültség vagy konfliktus az anómia, amely akkor alakul ki, „ha a civilizáció szabta célok a legális eszközökkel elérhetetlennek tűnnek”.²⁴ Az anómia keletkezhet egyrészt a társadalmilag elvárt értékek és célok elérhetetlenségéből, másrészt a célok eléréséhez a társadalom által (legálisan) biztosított eszközök nem megfelelő vagy elégtelen voltából. Ennek megfelelően „Merton a társadalmilag elfogadott értékek és a megvalósításukra rendelkezésre álló eszközök korlátozottsága közti konfliktus kezelésének öt fajtáját különbözteti meg”.²⁵ A lehetséges társadalmi adaptációs módokat az 1. táblázatban tüntetjük fel.

1. táblázat: Az anómia kezelésének lehetséges mechanizmusai Robert K. Merton tipológiája szerint. Forrás: Giddens (2003) 146–147.; https://en.wikipedia.org/wiki/Robert_K._Merton#Theory_of_deviance (2020. 01. 14.)

		<i>a célok megvalósítására rendelkezésre álló (törvényes) eszközök</i>	
		elfogadottak	elutasítottak
<i>a társadalmilag elfogadott értékek és célok</i>	elfogadottak	KONFORMISTÁK	ÚJÍTÓK
	elutasítottak	RITUALISTÁK	VISSZAHÚZÓDÓK (nem akarnak, ill. képtelenek változtatni) LÁZADÓK (új célokat és új eszközöket akarnak)

Ami a Merton-féle tipológia és a deviancia, illetve bűnözés kapcsolatát érinti, a táblázat első oszlopában szereplő két attitűd a bűnelkövetés szempontjából viszonylag kis kockázatot jelent (a második oszlopban szereplő attitűdökre később visszatérünk). A konformisták elfogadják a társadalom értékeit és normáit (és az ennek megfelelő korlátozásokat és tiltásokat), és kerülnek a deviáns viselkedést. Ennek azonban ára van – Freud szerint azáltal, hogy a civilizált emberek internalizálják, a személyiségükbe építik

²³ Giddens (2003) 146.

²⁴ Róka (2011)

²⁵ Giddens (2003) 146.

a társadalmi elvárásokat és tiltásokat, „önkorlátozásukért neurózissal fizetnek”.²⁶ A ritualisták „már szem elől veszítették azokat az értékeket, amelyek eredetileg vezérelték a tevékenységüket”,²⁷ így céltalanul és ambíciók nélkül, de lelkiismeretesen végzik unalmas, nem különösebben jövedelmező és karrierrel nem kecsegtető munkájukat.²⁸ Ennek az attitűdnek a megítélése azonban a társadalmi konformitás (deviancia) szempontjából meglehetősen ellentmondásos, mivel „egyértelműen eltávolodást jelent attól a kulturális modelltől, amely szerint az emberektől elvárják, hogy aktívan – és lehetőleg intézményesített eszközökkel – törekedjenek előre, ill. felfelé jutni a társadalmi hierarchiában”.²⁹ Ezen a ponton igen érdekes párhuzam vonható a kelet-közép-európai környezetben szocializálódott Y generációval.³⁰

A ritualitás, és általánosabban az anómia fogalma szoros kapcsolatban áll az *elidegenedés* fogalmának általános, modern szociológiai értelmezésével, amely szerint „a társadalom tagjai idegenül érzik magukat saját társadalmukban, nemcsak munkájuknak, hanem egész életüknek sem látják értelmét, s úgy érzik, hogy ki vannak szolgáltatva nagyobb és sokszor nehezen személyesíthető társadalmi erőknek, tehetetlenek azokkal szemben, s nem képesek saját sorsukat maguk alakítani”.³¹ Melvin Seeman az elidegenedés alábbi dimenzióit különböztette meg:³²

1. a *hatalomnélküliség* (*powerlessness*) a személyes kontrollal (*personal mastery*) szemben; annak az érzése, hogy valaki nem képes érdemben befolyásolni az életét, a sorsa mások kezében van (ha úgy tetszik, az ember minden próbálkozása arra, hogy irányítsa az életét, haszontalanság, „hiábavalóság”);
2. az *elmagányosodás* (*social isolation and loneliness*) a közösséghez tartozással (*community*) szemben, amely magában foglalja a családi kapcsolatok széthullását, a társadalmi elszigetelődést, a politikától való elidegenedést stb.;
3. az „önmagától való elidegenedés” attitűdje (*self-estrangement, self-estranged activity*) az elkötelezett és motivált, önmegvalósításként megélt, „teljes szívvel végzett” tevékenységgel (*intrinsic engagement in work*) szemben, ami egyebek közt maga után vonja az *önértékelés* (illetve *önbecsülés*) elvesztését is;³³ ez a fogalom nagyon közel áll a ritualitás, a belső cél és motiváció nélkül, sematikus végzett tevékenység attitűdjéhez;
4. a *normanélküliség*, a társadalmi értékek és normák, illetve a beljük vetett hit megrendülése (*normlessness and distrust*); a közösen elfogadott normák és rendezett társadalmi viszonyok (*consensual order*) zavara, illetve válsága;³⁴ ez a dimenzió közvetlen kapcsolatban áll az anómia fogalmával;

²⁶ Simon (2009) 49.

²⁷ Giddens (2003) 146.

²⁸ Giddens (2003) 146.

²⁹ Merton (1968) 204.

³⁰ Bódi-Farkas-Horváth (2014) 76.

³¹ Andorka (2006) 17.

³² Seeman (1991) 291–292.; lásd még: Andorka (1994) 42–43.; Andorka (2006) 433., 442.; Social alienation Forrás: https://en.wikipedia.org/wiki/Social_alienation (2020. 01. 14.)

³³ Vö.: Seeman (1991) 339–340.; Andorka (2006) 433.

³⁴ Vö.: Bódi-Farkas-Horváth (2014) 73.

5. az *élet értelmetlensége*, illetve érthetlensége (*meaninglessness*) egy kiszámítható, értelmes, harmonikus és koherens világgéppel (*coherence*) szemben; ez a dimenzió kifejezi, amikor valaki értelmetlennek, céltalannak érzi az életét és kétértelműnek, kiszámíthatatlannak, perspektívátalannak a jövőjét (*ambiguity and unpredictability*);
6. a *kulturális elidegenedés* (*cultural estrangement*) a közösen kialakított és elfogadott (kulturális) értékekkel (*shared values*) szemben.

Az elidegenedés fogalma Erik Allardt háromdimenziós jólét-modelljének harmadik dimenziójában is megjelenik. A modell dimenziói a *birtoklás*, a *szerepet* és a *létezés*, az egyéni élet értelmének érzése. A létezés pozitív oldala az önmegvalósítás, negatív oldala pedig az elidegenedés, amely ilyen értelmezésben a létezés, az önmegvalósítás ellentéte.³⁵ Az elidegenedés és anómia szoros kapcsolatát mutatja az is, hogy az elidegenedés mint a társadalmilag elfogadott célok és értékek, illetve ezek értelmének elvetése Merton 1. táblázatban látható tipológiájának alsó sorához társítható.

Visszatérve Merton tipológiájára, a *táblázat második oszlopában szereplő három attitűd közvetlen kapcsolatba hozható a deviáns viselkedésekkel*. Az újítók „elfogadják a társadalom értékeit, de a szokásostól eltérő vagy törvénytelen eszközökkel próbálják megvalósítani azokat”,³⁶ így egyes bűnözői attitűdök (például lopás, rablás, szervezett bűnözés, prostitúció stb.) ebbe a kategóriába sorolhatók. „A köznap nyelvre lefordítva az újítás a bűnözést jelenti”, ugyanis „a bűnöző meg akar gazdagodni, de illegális eszközökkel”.³⁷ Merton szerint ez az attitűd a társadalom által elfogadott érvényesítési eszközök lényegi hozzáférhetlensége miatt az alacsonyabb státuszú és fizetésű, szegényebb társadalmi csoportok tagjai esetében jóval valószínűbb. A visszahúzódók esetében például a csavargás, az alkoholizmus, drogfüggőség, neurózis, elmebetegség vagy öngyilkossági hajlam, a lázadók esetében pedig az elfogadott társadalmi normák (és törvényes eszközök) megváltoztatására irányuló erőszakos, agresszív cselekedetek nagyobb előfordulási aránya prognosztizálható.³⁸ A fent említett három attitűd egy olyan lehetséges *értelmezési keretet* nyújt, amelyben számos, erőszakos bűncselekményhez vezető tényező (például az öngyilkossági hajlam és ennek kiterjesztett formája, a neurózis kiváltotta agresszivitás, az antiszociális és/vagy pszichopata viselkedés stb.) vizsgálható.

A deviáns viselkedés kialakulása

„A bűnözés, bűnelkövetés egyfelől összetett, sokoldalúan meghatározott társadalmi jelenség, másfelől adott személyiségstruktúrával rendelkező konkrét egyének norma-

³⁵ Vö.: Andorka (1994) 42–43.; Andorka (2006) 406.

³⁶ Giddens (2003) 146.

³⁷ Andorka (2006) 433.

³⁸ Clinard–Meier (2008) 72–73.

sértő, deviáns cselekményei”,³⁹ amelyet a (kriminá)pszichológia és a (kriminá)szociológia neves kutatói a bűnelkövetők személyiségére vonatkozó különböző elméletek segítségével kíséreltek meg leírni. Például a következő elképzelések ismertek:⁴⁰

- *biológiai elméletek*, amelyek a bűnözés biológiai (fizikai-antropológiai, etológiai, genetikai, evolúciós stb.) okait keresik;

- *szociológiai elméletek*, amelyek a deviáns és antiszociális viselkedés mélyebb társadalmi okait, összefüggéseit és átfogó magyarázatát keresik. Néhány ismertebb elmélet: *anómia* (lásd korábban), *társadalmi dezorganizáció* vagy *dezintegráció* (a nagyvárosi, személytelen, anonim életforma következtében felbomló, illetve meglazuló társadalmi kötelékek, közösségek és szociális kontrollmechanizmusok bűnözésre gyakorolt hatása alapvető), *szubkultúrák vagy ellenkultúrák kialakulása* (a domináns kultúra számukra elérhetetlen céljaival és értékeivel szembe forduló emberek sajátos szubkultúrát kialakító csoportokba tömörülnek, például az alsóbb társadalmi rétegekből származó fiatalok szembe fordulnak a számukra teljesíthetetlen iskolai értékekkel és elvárásokkal, és olyan bandákat hoznak létre, ahol az ő saját értékeik és normáik érvényesülnek), *differenciális asszociáció* (akik gyakrabban kerülnek közelebbi kapcsolatba bűnözőkkel vagy más deviáns viselkedést folytató személyekkel, nagyobb valószínűséggel válnak bűnözőkké, illetve deviáns viselkedésű személyekké, például a bűnöző értékek és bűnözési „szakismeretek” elsajátítása révén), *racionális választás* (összességében a bűncselekmény haszna nagyobb, mint a várható „költségek”, például a lebukás kockázata, a várható büntetés stb.), *kulturális elfogadás* (azokban a társadalmakban, illetve társadalmi csoportokban lesz egy adott deviancia gyakoribb, ahol azt az adott kultúrában [kimondva vagy hallgatólagosan] elfogadják, eltűrik, illetve jobban tolerálják), *minősítés, címkezés vagy stigmatizáció* (akit a társadalom egyszer megbélyegzett mint bűnöző vagy deviáns, az már nem képes ettől szabadulni, és idővel maga is azonosul ezzel a minősítéssel, ami megerősíti a deviáns késztetéseket);

- *pszichológiai elméletek*, amelyek a bűncselekményt kiváltó akut pszichés feszültségeket és stresszhelyzeteket, a bűncselekmény motivációját, a bűnöző személyiségének tulajdonságait vizsgálják, különös tekintettel a személyiség fejlődésének folyamatára. Ilyen elméletek például a *frusztráció-agresszió* elmélet (a szükségletek kielégítésének sikertelensége vagy akadályozása frusztrációt, ez pedig dühöt és agressziót vált ki), a *pszichodinamikai vagy pszichoanalitikus* elméletek (lásd alább), a *destruktív agresszivitás* elmélete (a pusztítás vágya alapvető emberi ösztön – vö. halálösztön, Freud; szadizmus és nekrofilia, Fromm –, azonban a pusztító, destruktív agresszió az emberi karakterben is megjelenhet), a bűnözés *kognitív* elméletei (a bűnöző személyiségre meghatározott kognitív minták, „krimináls gondolkodási minták” jellemzőek, például bizalmatlanság, önzés, manipuláció, impulzivitás, konkrét és kategorikus gondolkodás, kényszeres hazugság, arrogancia stb.), a neurotikus,

³⁹ Virág-Vág (1990) 312.

⁴⁰ Vö.: Andorka (2006) 428–432.; Clinard–Meier (2008); Fromm (2001) 393–538.; Münnich (2013); Rosta (2006) 34–49.; Virág-Vág (1990) 313–326.

személyiség- vagy karakterzavaros,⁴¹ pszichotikus stb. és a „normális” bűnöző személyiség tulajdonságaira, ezen belül különösen a *pszichopátiára* vonatkozó különböző elméletek (például a Cleckley-féle 16 személyiségjellemző és a „nem szeret, nem szorong, nem tanul a tapasztalataiból” triász) és a *szociálpszichológiai* jellegű elméletek (ezek lényege, hogy a bűnözés tanulás révén elsajátított viselkedésforma; korábban például említettük a differenciális asszociáció elméletét).

Korábban már szó volt arról, hogy a deviancia a társadalmi beilleszkedés zavara, amely elválaszthatatlan a születéstől a felnőtté válásig, illetve az egész életen át⁴² tartó *szocializációs folyamattól*, pontosabban annak sikertelenségétől, illetve nem megfelelő voltától. Ebben meghatározó szerepe van a személy korábbi élettörténetének, életútjának és személyiségfejlődésének, és ezekkel összefüggésben mindenkori (társas) környezetének. Érdeemes külön is kiemelnünk a családnak (a családszerkezetnek, a családi atmoszférának stb.), a család szociodemográfiai helyzetének (iskolai végzettség, foglalkozás, lakhely stb.), a közvetlen környezetben lévő deviáns személy(ek)nek, az állami, „intézményesített” gondozási és nevelési folyamatban részt vevő személyeknek (gondozók, óvónők, nevelők, pedagógusok, pszichológusok stb.), a társas környezetnek (barátok, ismerősök és ismeretlenek, [deviáns] csoportok és szubkultúrák, tömegmédia stb.) és a személyiségkárosító élethelyzeteknek (partnerkapcsolati konfliktusok, elmagányosodás, munkahelyi konfliktusok, betegségek, a választott életpályán megélt kudarcok, a sikertelen önmegvalósítás stb.) a szerepét.⁴³ Az antiszocialitás gyökerei szinte minden esetben a gyermekkorba nyúlnak vissza, ennek megfelelően „[a] kriminalitásig súlyosbodó magatartási zavarok okainak kutatását a korai gyermekkorban kell elkezdeni. A deviáns folyamat indulásában elsődleges szerepe van a megzavart érzelmi fejlődésnek”.⁴⁴

A deviáns viselkedésre vonatkozó pszichológiai elméletek kiindulópontja, „alapkép-lete” az, hogy „a bűncselekmény elsősorban meghatározott személyiségtulajdonságok következménye. A potenciális elkövetőt ezeknek a tulajdonságoknak egyedülálló meg- léte vagy pedig bizonyos »mennyeiségi« szintje jellemzi”.⁴⁵ A pszichoanalitikus, mélylélektani elméletek a bűnözői személyiség hátterében olyan személyiségzavart tételez- nek fel, amelyben a psziché szuperego (vagy felettes én) összetevője nem megfelelően kontrollálja az Id (vagy ösztön-én) alapvető ösztönkésztetéseit. A szuperego nem meg- felelő működésének oka a freudi elmélet szerint „leggyakrabban a szülővel való sikerte- len identifikáció a pszichoszexuális fejlődés ödipális fázisában”.⁴⁶ Ennek következtében a bűnözői személyiség nem képes a realitáselv alapján működni és ösztönkésztetéseit a társadalmilag elfogadható határok és normák közé szorítani.

⁴¹ A karakterzavar a *személyiségzavar* alternatív megnevezése, korábban a pszichoanalízisben használták. Forrás: <https://dictionary.apa.org/character-disorder> (2020. 02. 20.)

⁴² Kósa (2001) 283.

⁴³ Csondorné Schüller (1996) 11–13.; Kis (1996) 21.

⁴⁴ Kis (1996) 21.

⁴⁵ Virág-Vág (1990) 313.

⁴⁶ Virág-Vág (1990) 314.

A deviáns viselkedés a pszichoanalitikus elméletek szerint visszavezethető a személy gyermekkorára, de „[a] kora gyermekkori élményvilág későbbi életszakaszokra kiható jelentőségét minden pszichológiai irányzat elismeri, bár különbözőképp értelmezi”.⁴⁷ A gyermekkor, és különösen annak kezdeti és korai szakasza alapvetően befolyásolja azt, hogy felnőttkorában bűnöző lesz-e valaki. A szociális fejlődés korai szakaszát két, egymásra épülő fázis jellemzi: a *korai kötődés* és az ennek talaján kiteljesedő *ragaszkodás* időszaka.⁴⁸ A kisgyerekek szoros érzelmi kötődése az őket gondozó felnőttek felé és „ennek a kapcsolatnak a milyensége és minősége a legtöbb pszichológiai elmélet szerint a későbbi társas, morális és személyiségfejlődés fontos meghatározója”.⁴⁹

A pszichoanalitikus, mélylélektani iskolák számos szerzője „a kriminális viselkedést olyan alapvető szükségletek pótlólagos vagy kompenzációs kielégítésének eszközeként tekinti, amely szükségletek normál körülmények esetében a nukleáris családban nyerne kielégülést”.⁵⁰ A John Bolwby által kidolgozott úgynevezett *kötődési elmélet* lényege, hogy az anya-gyermek kapcsolat meghatározó a gyermek személyiségének fejlődése és a gyermek sikeres szocializációja szempontjából, és „jelentősen befolyásolja serdülőkorú és felnőttkori érzelmi tapasztalatainkat” is.⁵¹ Mindamellet nemcsak az anya, hanem az apa szerepe is meghatározó. Néhány tanulmány megállapítása szerint ugyanis „az apaszerep elégtelen betöltése inkább predisponálja a fiúkat a bűnelkövetésre, mint az anyaszerep”.⁵²

Erőszak és agresszió

„Erőszakos bűncselekményen a közfelfogás általában valamely cél érdekében alkalmazott, személy ellen irányuló agressziót, fizikai – ritkábban verbális – támadást ért függetlenül attól, hogy ez önmagáért való vagy instrumentális jellegű-e. A jogi felfogás ezzel nagyjából megegyezik.”⁵³

Az *agresszió* fogalma nagyon közel áll az erőszak fogalmához. Az erőszakosság leggyakrabban agresszióval társul, és ennek megjelenési formájában tör a felszínre. „Agressziónak nevezünk minden olyan szándékos cselekvést, amelynek indítéka, hogy – nyílt vagy szimbolikus formában – valakinek vagy valaminek kárt, sérelmet vagy fájdalmat okozzon.”⁵⁴ Az agresszió fenti definíciójában az egyik legfontosabb szempont az agresszió szándékosságának jellege. „A szakirodalom általában kritériumként fogadja el a cselekvés szándékosságát az agresszió megítélésében.”⁵⁵

⁴⁷ Ozsváth (1986) 11.

⁴⁸ Kósa (2001) 283–284.

⁴⁹ Kósa (2001) 283.

⁵⁰ Virág-Vág (1990) 314.

⁵¹ Urbán (2004) 101.

⁵² Virág-Vág (1990) 315.

⁵³ Rózsa-Münnich (1990) 20.

⁵⁴ Ranschburg (1987) 90.

⁵⁵ Ranschburg (1987) 90.

Az agresszív személyiségek bármilyen konfliktus, akadály leküzdése érdekében hajlamosak a harcra, erővel akarják „leküzdeni, szétzúzni, eltávolítani az útjukba kerülő akadályokat”.⁵⁶ Az agresszív személyiség által követett attitűdök csoportosítása alapján például az alábbi személyiségtypusokról beszélhetünk:⁵⁷

- féktelen agresszív (*unbridled aggressive*) személyiségek: könnyen haragra gerjednek, impulzívak, esetenként paranoiásak; jellemzően antiszociálisak, nem hajlandók alkalmazkodni, ezért sokan közülük életük jelentős részét börtönben töltik;⁵⁸
- szabályozott agresszív (*channeled aggressive*) személyiségek: könyörtelen emberek, akik bár „agressziójukat általában társadalmilag elfogadható módon vezetik le”,⁵⁹ meg vannak győződve arról, hogy még a törvények áthágását is büntetlenül megtehetnék;⁶⁰
- szadista agresszív (*sadistic aggressive*) személyiségek: nemcsak győzni, uralkodni és irányítani akarnak, hanem „különös élvezet számukra, ha eközben megalázzák és lealacsonyítják áldozataikat”,⁶¹
- rejtett agresszív (*covert aggressive*) személyiségek: tipikus manipulátorok; „sajátosan sérült a lelkiismeretük”, számukra „a cél mindig szentesíti az eszközt”; gátlástalanok és alattomosak, „titokban harcolnak”, többségük azonban nem antiszociális, nem hágják át az alapvető társadalmi normákat;⁶²
- ragadozó agresszív (*predatory aggressive*) személyiségek: „pszichopátáknak is nevezik őket”, nincs lelkiismeretük, képtelenek az empátiára; többségük narcisztikus, „felsőbbrendű teremtményeknek látják magukat”, akik az alacsonyabb rendű személyeket prédának tekintik; a „legvérmesebb manipulátorok vagy átverő művészek”, akik „mások kizsákmányolásából és kihasználásából élnek”.⁶³

Gyakran előfordul, hogy a különböző típusok keverednek; például a ragadozó agresszív, szociopata személyiségek sok esetben szadista és/vagy rejtett agresszív, manipulatív jellemvonásokat mutatnak, és a rejtett agresszív típusok is rendelkezhetnek antiszociális vonásokkal.⁶⁴

Sigmund Freud az agresszió fogalmát a ma szokásosnál jóval szélesebb értelemben használja és (késői írásaiban) az úgynevezett *halálöszton* megnyilvánulásaként fogja fel. Feltételezése szerint az emberi ösztönöknek két alapvető fajtája van: a legtágabb értelemben vett erotikus ösztönök (vagy életösztonök) és a halálösztonök, amelyek az élő organizmust őseredeti, anorganikus állapotba akarják visszavinni. A halálösztonök „célja a rombolás, a destrukció megnyilvánulása, az agresszió”.⁶⁵

⁵⁶ Simon (2009) 47.

⁵⁷ Vö.: Simon (2009) 59–74.; Simon (2020) 132–133.

⁵⁸ Simon (2009) 60.

⁵⁹ Simon (2009) 61.

⁶⁰ Simon (2020) 132.

⁶¹ Simon (2009) 62.

⁶² Simon (2009) 65–69., 72–74.

⁶³ Simon (2009) 62–63.

⁶⁴ Simon (2009) 64.; Simon (2020) 133.

⁶⁵ Bakóczy (1984) 358.

A gyermekek fejlődéséhez, az önérvényesítéshez elengedhetetlen bizonyos mértékű agresszivitás, azonban a szülőknek és nevelőknek meg kell találni a megfelelő arányt az agresszív cselekedetek tiltása és elfogadása között. Amennyiben ez az arány nem megfelelő, úgy ez később visszaüthet, és az egyén a környezete, a többi ember ellen fordulhat. A gyermekkorban elfojtott agresszió pedig megtelepedhet az egyénben, az évek múlásával egyre gyűlhet, és felnőttkorban bármikor a felszínre törhet indulat, erőszak vagy akár élet elleni bűncselekmény elkövetésének formájában.⁶⁶ A személyiségfejlődés korai szakaszában elszenvedett sérülések egyik következménye az, hogy a megfelelő énkép kialakítása és ezzel összefüggésben a reális önértékelés és önfogadás komoly problémát okoz a potenciális elkövető számára, ami mind az önkontroll (viselkedési kontroll), mind a környezethez való alkalmazkodás diszfunkcionalitásában jelentkezhet.⁶⁷ A fentieket úgy foglalhatjuk össze, hogy a kriminális személyiségzavar vagy a kriminális veszélyeztetettség közös sajátosságai a *személyiség általános éretlensége*, illetve diszfunkcionalitása (a személyiségfejlődés elakadása, a személyiség sérülése következtében) és a nagy intenzitású *agresszív telítettség*, valamint annak társadalmilag elfogadhatatlan levezetése. Mindezekhez társul a korábban már említett *morális defektus*, azaz a viselkedést szabályozó erkölcsi normák hiánya vagy súlyos torzulása, az úgynevezett *szuperego-deficit*.⁶⁸

Az erőszakos bűncselekményhez vezető agressziót kiváltó tényezők

Tettesi depresszió, kiterjesztett öngyilkosság

„Kivételes esetekben és bizonyos sajátos élethelyzetekben a *depresszió* is a végletes agresszió kiváltódását idézheti elő.”⁶⁹ A depressziós elkövető agresszióját nem képes kontrollálni és közvetlenül vagy közvetve önmaga ellen fordítja. Az adott élethelyzet valós vagy vélt kilátástalansága első esetben *öngyilkosságot* eredményez, második esetben viszont az öngyilkossági szándék egy másik, rendszerint az elkövetővel szoros életközösségben lévő személy (például nevelt vagy gondozott gyermek, élettárs stb.) meggyilkolásához vezet el. Ebben az esetben úgynevezett *kiterjesztett öngyilkosságról* beszélünk. Napjaink kutatási eredményei alátámasztják, hogy a kiterjesztett öngyilkosságok hátterében minden esetben súlyos mentális problémák állnak, leggyakrabban a depresszió.⁷⁰

⁶⁶ Ozsváth (1986) 12.

⁶⁷ Ekert (2014) 19–20.; Fogarasi (1996) 38–39.

⁶⁸ Popper (1984) 461–462., 470–496.; Fogarasi (1996) 40.

⁶⁹ Bakóczy (1984) 379.

⁷⁰ Bolyky (2015) 59., 74

A szakirodalom szerint a kiterjesztett öngyilkosságok típusai a partner, a gyermekek, a család, valamint családon kívüli személy (rokon, kívülálló) sérelmére elkövetett emberölés, és az ezután elkövetett öngyilkosság.⁷¹ A szakirodalom alapján a gyermekek megölése adja a második leggyakoribb fajtáját a kiterjesztett öngyilkosságnak.⁷² Ennek a jelenségnek szomorú aktualitását adják a bevezetőben említett győri és tatabányai gyermekgyilkosságok.

„Pszichodinamikai szempontból a gyilkosság és az öngyilkosság rokon jelenség”,⁷³ ezt a pszichoanalízis fogalmi körében úgy is kifejezhetjük, hogy „senki sem öli meg magát, akinek nincs szándéka arra, hogy valaki mást öljön meg”.⁷⁴ A kiterjesztett öngyilkosságok jogi szempontból az emberölésekhez sorolandók, „pszichiátriai szempontból azonban a választ a cselekmény motívuma alapján differenciálnunk kell”,⁷⁵ ugyanis egyes cselekmények során „az elkövető tudatában önmaga a sértettekkel egy egységben jelenik meg”, ami „az öngyilkossághoz áll közelebb”.⁷⁶

Sokszor előfordul az az eset is, amikor az elkövető a gyilkosságot nem előre megfontolt szándékból, hanem hirtelen felindulásból követi el, és amikor nem tudja feldolgozni a történetet, az elkövetett gyilkosság után saját magával is végez.

Neurózis, neurotikus elkövető

A következőkben a szorongás és az érzelmi feszültség feldolgozása szempontjából megjelenő pszichés zavarok két nagy csoportjára szeretnénk röviden kitérni: a *neurózisokra* és a *személyiségzavarok* kriminálpszichológiai szempontból egyik legfontosabb aspektusára, a pszichopátiára.⁷⁷

A modern diagnosztikai, illetve pszichiátriai osztályozási rendszerek (BNO, DSM) a „neurózis” terminust önállóan nem használják. „A neurózis fogalma ezekben a diagnosztikai rendszerekben önálló alkategóriákra bomlott fel”,⁷⁸ ilyen alkategóriák például a szorongásos zavarok⁷⁹ (ezen belül generalizált szorongásos zavar, pánikzavar, kényszeres zavar stb.), a hangulatzavarok, a szomatoform zavarok stb. A „neurózis” kifejezésnek azonban heurisztikus értéke van, mert „alkalmas arra, hogy átfogó értelmezési kerete legyen mindannak a közösnek, ami a lelki zavarok sokfélesége mögött feltalálható”.⁸⁰

⁷¹ Bolyky (2015) 68–69.

⁷² Bolyky (2015) 68–69.

⁷³ Ozsváth (1986) 17.

⁷⁴ Münnich (2013) 138.

⁷⁵ Bolyky (2015) 74.

⁷⁶ Bolyky (2015) 74.

⁷⁷ Vö.: Ácsné (1996) 68.

⁷⁸ Tringer (2001) 208.

⁷⁹ A legtöbb, korábban neurózisként meghatározott mentális zavart jelenleg a szorongásos zavarok közé sorolják. Forrás: <https://dictionary.apa.org/neurosis> (2020. 02. 20.)

⁸⁰ Tringer (2001) 209.

Magát a neurózis fogalmát a következők szerint definiálhatjuk: „A külvilággal való súlyos összeütközésből származó, testi és lelki zavarokban megnyilvánuló, anatómiailag ki nem mutatható”⁸¹ állapot, amely a magatartás, az élménymód és a vegetatív idegrendszer tartós, többnyire progresszív zavarával jár.⁸² A neurotikus személyiség tipikus jellemzői a szorongás, a negatív élménymód, a túlzott érzékenység, az érzelmi labilitás és zűrzavar.⁸³ A neurotikus és a személyiség- vagy karakterzavaros személyiség között a fő különbség az, hogy „a neurotikusok túl sok lelkiismerettől szenvednek”, ezért sok esetben félnek kielégíteni egyes szükségleteiket, mivel „túlzott büntudat vagy szégyenérzet fogja el őket, ha így tesznek”.⁸⁴ „Ezzel szemben a karakterzavaros személyiségekből hiányzik az önkorlátozás, amikor elsődleges ösztöneik kielégítéséről van szó”, mivel „ők azok a fajta emberek, akikben túl kevés a lelkiismeret”.⁸⁵

A neurotikus és a karakterzavaros, például pszichopata személyiség a pszichoanalízis szerint alapvetően a szocializációs folyamatban, a személyiségfejlődésben különbözik egymástól. Ez azt jelenti, hogy a neurotikus személyiség rendelkezik egy fejlett felettes énnel (ezáltal személyiségébe építette a társadalmi tiltásokat), miközben a karakterzavaros személyiség nincs birtokában a felettes énjének, vagy annak működése erősen korlátozott. Ezt úgy is megfogalmazhatjuk, hogy „ha valaki a saját sorsát keseríti, valószínűleg neurotikus, ha pedig másokét, akkor valószínűleg karakterzavaros”.⁸⁶ A neurotikus személyiségről (és ezáltal egy neurotikus elkövetőről) általánosságban elmondható, hogy fizikai, lelki vagy mentális terhelés hatására ingerlékennyé válik. Ekkor kap szerepet felettes énje, amely kontrollálja a cselekedeteit. Pszichopata személyiségek és elkövetők esetében ez nem mondható el, indulataikat nem képesek kordában tartani.⁸⁷

Létezik azonban olyan bűnöző típus, amelynél „az alapprobléma a túl erősen fejlett »felettes én«, ami az ösztönkielést túlzott mértékben korlátozza”. Ez az állandó, felfokozott büntudati szorongás bűncselekményhez vezethet (például kényszeres lopáshoz vagy „az ilyen gyerekből biztosan bűnöző lesz” szülői jóslatot beteljesítő „első bűncselekményhez” stb.), és kialakulhat a „jogos vezeklés” utáni megkönnyebbülés és büniségteljesítés mechanizmusa.⁸⁸ Freud szavaival kifejezve „a neurózis a bensőben megérlelt bűnözés, a bűnözés pedig a külvilágban megjelenő neurózis”.⁸⁹

„A legtöbb neurotikus állapot hátterében a szülőkhöz fűződő tisztázatlan, ellentétes, nem is mindig tudatos érzelmi viszony tárható fel.”⁹⁰ A neurotikus személyiség jellemzője az, hogy a kezdeti, az ösztönfejlődés korai fázisában keletkezett konfliktusoktól, érzelmi zavaroktól nem tud elvonatkoztatni, ezeket nem képes korrigálni.

⁸¹ Forrás: <http://idegen-szavak.hu/neur%C3%B3zis> (2020. 01. 14.)

⁸² Tringer (2001) 214.

⁸³ Pertorini–Horváth (1972) 132.; Simon (2009) 47.; Tringer (2001) 215.

⁸⁴ Simon (2009) 48.

⁸⁵ Simon (2009) 48.

⁸⁶ Simon (2009) 50.

⁸⁷ Ozsváth (1986) 18.

⁸⁸ Ácsné (1996) 70.

⁸⁹ idézi: Merényi (2012) 322.

⁹⁰ Ozsváth (1986) 19.

Ezek az elfojtott konfliktusok – a személy tudta és akarata nélkül – minden új helyzetben és kapcsolatban visszatérnek, és belső (szorongásos, agresszív, önérzeti stb.) feszültséget eredményeznek, amelyeket az egyén változatos énvédő, feszültségoldó mechanizmusokkal (például áttétellel vagy projekcióval) igyekszik feloldani.⁹¹ Ennek egyik következménye, hogy „a neurotikus állapotot sem akarattal, sem jóindulatú tanácsokkal nem lehet megszüntetni”, mert elsődleges oka nem maga a konfliktus, hanem annak elutasítása, a konfliktushelyzet elől történő menekülés: „a neurotikus szökevény az élet küzdőterén”.⁹²

Antiszociális személyiségzavar, pszichopata személyiség

A személyiségzavar „a belső élmények és a viselkedés olyan átfogó, tartós és rugalmatlan mintája, amely jelentősen eltér az egyént körülvevő kultúra elvárásaitól”.⁹³ Mindez számos konfliktushoz vezet a személyiség és környezete között, miközben a személyiségzavarban szenvedő személyeknek a legtöbb esetben nincs tudomásuk pszichés problémáikról. A személyiségzavarok „lényegében normál személyiségvonások szélsőséges megnyilvánulásai”,⁹⁴ amelyek következtében a személyiség vagy egészében, vagy egyes részeiben, azok minősége és kifejeződése terén az adott társadalmi normától és kulturális közegtől eltérő, deviáns vonásokat mutat.⁹⁵ A személyiségzavar kriminálpszichológiai jelentőségét mutatja, hogy a kriminális cselekmények elkövetői között 70%-ban fordulnak elő személyiségzavaros emberek.⁹⁶

A személyiségzavart korábban a pszichózis és a neurózis közötti mentális állapotként írták le, *pszichopátia* néven összefoglalva „a neurózisnál súlyosabb, de a pszichózis fokát el nem érő mentális zavarokat”, amelyeknek „sem egységes meghatározása, sem osztályozása nincs”.⁹⁷ A pszichiátriában hivatalosan 1980-ig használták a *pszichopátia* és az ebből származtatott *pszichopata* terminust.⁹⁸ Az Amerikai Pszichiátriai Társaság által 1980-ban kiadott DSM-III kézikönyvben (és ennek újabb kiadásaiban) helyette az *antiszociális személyiségzavar* kifejezést vezették be, amelynek „jelentése jobbra azonos *kellett volna*, hogy legyen a »pszichopata« vagy »szociopata« terminusokéval”.⁹⁹ Azonban a két fogalom, az átfedések ellenére, nem teljesen azonos jelentésű. Általánosan elmondható, hogy bár az antiszociális jellemzők a profil részét alkotják, önmagukban nem elegendők a pszichopátia diagnosztizálásához; a pszichopata „szükségképpen antiszociális személyiség, de ez megfordítva nem feltétlenül igaz”.¹⁰⁰

⁹¹ Vö.: Ácsné (1996) 68–69.

⁹² Ozsváth (1986) 20.

⁹³ Comer (2005) 547.

⁹⁴ Tringer (2001) 354.

⁹⁵ Ácsné (1996) 70.; Budavári (2001) 475.

⁹⁶ Budavári (2001) 475.

⁹⁷ Ozsváth (2011) 309.

⁹⁸ Veress (2019)

⁹⁹ Hare (2004) 41.

¹⁰⁰ Englebert (2019) 885.

Az „antiszociális” jelző a köznyelvben is gyakran előfordul. Azokat az embereket szokták így nevezni, akik kerülik a társasági életet, visszahúzódnak, gátlásosak. „Szakszerűen azonban ezt az embertípust *aszociálisnak* kellene nevezni”, az „antiszociális” (vagy „szociopata”¹⁰¹) elnevezést fenntartva azoknak, akik szembefordulnak a társadalmi normákkal, áthágják vagy megszegik a társadalmi együttélés szabályait, és így szociális beilleszkedési zavarokkal küzdenek.¹⁰² Ezzel összhangban az „antiszociális személyiségzavar” elsősorban bűnelkövető és antiszociális magatartásformák együttesére utal, a „pszichopátia” terminus viszont csak szűkebb értelemben jelent antiszociális személyiségzavarokat.¹⁰³ Ha kritériumként a bűnelkövető magatartást emeljük ki, az antiszociális személyiségzavarban szenvedőknek csak egy része tekinthető pszichopátának. „A legtöbb bűnöző nem pszichopata”,¹⁰⁴ ahogy például a korábban említett féktelen agresszív személyiségtípusok is különböznek a ragadozó agresszív típusoktól. A személyiségzavar általános fogalma pedig még ennél is tágabb, mivel „olyan csoportokat is magában foglal, amelyek korábban a neurózisok, ill. a szkizofréniák közé tartoztak”.¹⁰⁵ Tovább árnyalja a képet, hogy „sokan azok közül, akik a törvény árnyékos oldalán ténykednek, és elkerülik a börtönt, *valóban* pszichopáták”.¹⁰⁶ Mindez azt támasztja alá, hogy célszerű lenne a pszichopátia két kategóriájának, a „potenciális” és a „manifeszt” pszichopatiának a megkülönböztetése, amellyel „szétválaszthatjuk a kóros reagálási készség potenciális adottságát magától a manifeszt magatartási zavarban megnyilvánuló formától”.¹⁰⁷ Itt jegyezzük meg, hogy a pszichopatiának további altípusait is megkülönböztethetjük. Például beszélhetünk *elsődleges és másodlagos pszichopátákról*, akik elsősorban a rájuk jellemző érzelmi zavar eredete, valamint a viselkedés motivációja tekintetében térnek el egymástól. Az elsődleges pszichopáták esetében „az affektív deficit (a lelki furdalás hiánya) már korán megmutatkozik és öröklött jellegzetesség”, míg a másodlagos pszichopátia kialakulása elsősorban környezeti tényezőkre, „a nehéz életkörülményekkel való megküzdés” miatt kialakult karakterneurózisra vezethető vissza. Az utóbbi típusok bár „eredetileg rendelkeznek az empátia és a másokhoz való kötődés képességével”, de a súlyos gyerekkori traumák hatására kikapcsolták, „deaktiválták” az érzéseiket.¹⁰⁸ Elméleti és empirikus megfontolások alapján a két típust legjobban a *szorongás* szintje alapján lehet elkülöníteni egymástól.¹⁰⁹

A tömegmédiából különösen jól ismertek azok az élet elleni bűncselekmények, ismételt nemi erőszakok, valamint sorozatgyilkosságok, amelyeknek az elkövetőinél pszichopatiát és/vagy antiszociális személyiségzavart diagnosztizáltak. A pszichopata elkövetők esetében a felismerésük a legnehezebb feladat, tekintve, hogy ezek a személyek külső

¹⁰¹ Tringer (2001) 354.

¹⁰² Veress (2019)

¹⁰³ Hare (2004) 41.; Tringer (2001) 197–198.

¹⁰⁴ Hare (2004) 41.

¹⁰⁵ Tringer (2001) 354–355.

¹⁰⁶ Hare (2004) 41.

¹⁰⁷ Magyar (1986) 135.

¹⁰⁸ Szabó et al. (2016) 52–54.

¹⁰⁹ Szabó et al. (2016) 57.

szemlélként teljes mértékben átlagosnak mondhatók. Fontos ismertetőjelük, hogy cselekedeteiket a „hideg, számító” racionális gondolkodás vezérli, realitásérzékük tökéletesen működik. Ez a tény gyakran okoz fejtörést a hatóságoknak, hiszen egy pszichopata elkövető teljes mértékben tisztában van azzal, hogy mit követ el, így komoly döntés elé állítja a szakértőket, hogy kezelése a mentálhigiénés szakemberek vagy a büntetés-végrehajtási intézetek feladata-e. Hervey M. Cleckley 16 kritériuma ennek az eldöntésére nem bizonyult megfelelőnek, ezért Robert D. Hare 1980-ban kidolgozta az úgynevezett Psychopathy Checklist (PCL) 22 kritériumból álló rendszerét, majd ennek továbbfejlesztéseként a PCL–Revised (PCL–R) 20, illetve a Psychopathy Checklist Screening Version (PCL: SV) 12 kritériumát a pszichopata személyiség jellemzőinek kimutatására. Mindezek alapján a kutatók levonták azt a következtetést, hogy „az antiszociális személyiségzavar jellemzői a pszichopátiának csak egy részét fedik le”.¹¹⁰

A fenti megállapítás szemléltetésére érdemes összevetnünk az antiszociális személyiségzavar és a pszichopátia néhány tipikus jellemzőjét:

*Az antiszociális személyiségzavar főbb jellemzői:*¹¹¹

1. a szociális felelősség semmibevétele és a közömbösség mások érzéseivel szemben; ez szélsőséges esetben a másik ember gátlástalan kihasználásához vezethet pusztán anyagi előnyökért, nyereségvágyból;
2. a személy magatartása és a társadalmi normák közötti eltérés gyakran jelentős; ez szélsőséges esetben csaláshoz, bűnelkövetéshez vezethet;
3. a magatartásra jellemző a rossz kudarc-tűrés, az alacsony ingerlékenységi küszöb, az agresszivitás és az impulzivitás;
4. a beteg belső világa érzelemmentes, képtelen a bűnösségérzésre és/vagy beleérzésre, és nem képes tanulni a számára kudarcot jelentő tapasztalatokból.

*A pszichopátia tipikus jellemzői a PCL–R 20, illetve a PCL: SV 12 kritériuma alapján.*¹¹² A kritériumokat a könnyebb összehasonlítás érdekében az antiszociális személyiségzavar fenti jellemzői szerint csoportosítottuk:

1. felelőtlenység másokkal szemben (*irresponsibility*); érzéketlenség és/vagy az empátia hiánya (*callous and/or lack of empathy*); élősködő életvitel (*parasitic lifestyle*);
2. korai viselkedési problémák (*early behavior problems*); fiatalkori bűnözés (*juvenile delinquency*); visszaesés, a feltételes szabadlábra helyezés visszavonása (*revocation of conditional release*); serdülőkori antiszociális magatartás (*adolescent antisocial behavior*); felnőttkori antiszociális magatartás (*adult antisocial behavior*); kriminális/bűnözői sokszínűség (*criminal versatility*);
3. gyenge viselkedési kontroll (*poor behavioral control*); ingerekre való igény és/vagy unalomra való hajlam (*need for stimulation and/or proneness to boredom*); lobbánékonyság, impulzivitás (*impulsivity*);

¹¹⁰ Hare (2004) 15–22.; Körmendi–Szklenárik (2013) 29–33.; Ekert (2014) 25.

¹¹¹ Nyirkos (2005); Budavári (2001) 480.

¹¹² Hart–Cox–Hare (2003) 9., 22–30.; Forrás: https://psychology.wikia.org/wiki/Hare_Psychopathy_Checklist (2020. 01. 20.); Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Hare_psychopathy_checklist (2020. 01. 20.)

4. sekélyes érzelmek; a valódi érzelmek rövidek és öncélúak (*shallow affect*); a bűntudat és a megbánás hiánya (*lack of remorse or guilt*); a saját tettekért való felelősségvállalás hiánya (*failure to accept responsibility for own actions*).

Emeljük ki, hogy a pszichopátia egyes PCL–R, illetve PCL: SV kritériumai túlmutatnak az antiszociális személyiségzavar fent felsorolt jellemzőin:

- bőbeszédűség, rábeszélőképeség és/vagy felületesség, felszínes báj (*glibness and/or superficial charm*);
- nagyozolás; felsőbbrendűségi érzés (*grandiose sense of self-worth*);
- álnokság (*deceitful*);
- megrögzött, beteges hazudozás (*pathological lying*);
- fortélyosság, ravaszság és/vagy manipuláció (*cunning and/or manipulative*);
- reális, hosszú távú célok hiánya (*lack of realistic long-term goals*);
- promiskuitás, válogatás nélküli szexuális partnerek (*promiscuous sexual behavior*);
- sok, rövid házastársi kapcsolat (*many short-term marital relationships*).

A fenti személyiségjegyekkel rendelkező rejtett, de az általuk viselt álarc mögül időről időre felszínre jutó, *kíméletlen agresszivitással* rendelkező antiszociális személyeket rendkívül szemléletesen és találóan jellemzi a George Simon és mások által használt *ragadozó* metafora.

Következtetések

Az erőszakos bűncselekmények elkövetésében álláspontunk szerint az esetek többségében a bűncselekményt kiváltó akut pszichés feszültségeket és stresszhelyzeteket, valamint a bűncselekmények motivációját, és a bűnözők személyiségének tulajdonságait érdemes vizsgálni, különös tekintettel a személyiség fejlődésének folyamatára. A mélyebb társadalmi okok és összefüggések átfogó magyarázata is szükséges lehet, azonban jóval kisebb hangsúllyal. Az erőszakos bűncselekmények, és ezen belül különösen az emberölések kapcsán kiemelten fontos egy olyan értelmezési keret választása, amelyben lehetséges a cselekmény és a cselekményhez vezető okok értelmezése. Ebben a keretben vizsgálhatók – egyebek közt – a szükségletek kielégítésének sikertelensége vagy akadályozása által szült frusztráció és agresszivitás, a neurotikus, személyiség- vagy karakterzavaros stb. és a „normális” bűnöző személyiség deviáns, antiszociális viselkedést eredményező tulajdonságai. Súlyos, életellenes cselekmények esetén pedig különösen fontos a pszichopatiára és/vagy antiszociális személyiségzavarra vonatkozó bűnözői, kriminálpszichológiai elméletek megállapításainak ismerete és figyelembevétele.

IRODALOMJEGYZÉK

- Ács Jánosné (1996): Pszichés betegségek, személyiségzavarok. In Kis Géza szerk.: *Pszichológiai szakismeretek*. Budapest, Rejtjel Kiadó. 61–78.
- Andorka Rudolf (1994): Devianás viselkedések Magyarországon – általános értelmezési keret az elidegenedés és az anómia fogalmak segítségével. In Münnich Iván – Moksony Ferenc szerk.: *Devianciák Magyarországon*. Budapest, Közélet Kiadó. 32–75.
- Andorka Rudolf (2006): *Bevezetés a szociológiába*. Budapest, Osiris Kiadó. [elektronikus kiadás] Budapest, Digitális Tankönyvtár. Forrás: www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_bevetesz_a_szociologiaba/adatok.html (2020. 01. 14.)
- Bakóczi Antal (1984): *Az emberölés*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Bódi Ferenc – Farkas Jenő – Horváth Zsuzsanna (2014): Az anómia mint a válság fokmérője (első kísérlet) Társadalmi Kapacitás – a komplex válság jelensége Magyarországon. In Szabó Gabriella – Zágonyi Béla szerk.: *A. Gergely András: Struktúrafordulók. Üdvözlökötlet Róbert Péter 60. születésnapjára*. Budapest, MTA TKPTI. 73–98.
- Bolyky Orsolya (2015): A kiterjesztett öngyilkosságok kriminológiai háttere. *Kriminológiai Tanulmányok*, 52. évf. 59–76.
- Buda Béla (1985): *Az empátia – a beleélés lélektana*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Budavári Ágota (2001): Személyiségzavarok. In Füredi János – Németh Attila – Tariska Péter szerk.: *A pszichiátria magyar kézikönyve*. Budapest, Medicina Kiadó. 475–488.
- Clinard, Marshall B. – Meier, Robert F. (2008): *Sociology of Deviant Behavior*. Belmont, CA., Thomson/Wadsworth.
- Comer, Ronald J. (2005): *A lélek betegségei. Pszichopatológia*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Csondorné Schüller Gabriella (1996): A kriminálpszichológia tárgya és helye a tudományok rendszerében. In Kis Géza szerk.: *Pszichológiai szakismeretek*. Budapest, Rejtjel Kiadó. 7–14.
- Ekert Anna Zsófia (2014): *Az élet elleni támadások kriminológiai és kriminálpszichológiai aspektusai*. Szakdolgozat. Miskolc, Miskolci Egyetem Büntetőjogi és Kriminológiai Intézeti Tanszék.
- Englebert, Jérôme (2019): The Psychopathology of Psychopaths. In Stanghellini, Giovanni – Broome, Matthew – Raballo, Andrea – Fernandez, Anthony Vincent – Fusar-Poli, Paolo – Rosfort, René eds.: *The Oxford Handbook of Phenomenological Psychopathology*. Oxford, Oxford University Press, 882–895. DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198803157.013.83>
- Fogarasi Mihály (1996): A személyiség éretlensége és a morális viselkedés szabályozási zavarai. In Kis Géza szerk.: *Pszichológiai szakismeretek*. Budapest, Rejtjel Kiadó. 37–47.
- Fromm, Erich (2001): *A rombolás anatómiája*. Budapest, Háttér Kiadó (Lélek kontroll).
- Giddens, Anthony (2003): *Szociológia*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Gönczöl Katalin (1991): *Bűnös szegények*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó (Fehéren feketén.) [elektronikus változat] E-archívum – Gönczöl Katalin. Budapest, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Forrás: www.fszek.hu/szociologia/szszda/gonczol_bunos.pdf (2020. 01. 14.)
- Habony János (1986): *A beilleszkedés és a bűnözés*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó.
- Hare, Robert D. (2004): *Kímélet nélkül. A köztünk élő pszichopaták sokkoló világa*. Budapest, Háttér Kiadó (Lélek kontroll).
- Hart, Steven D. – Cox, David N. – Hare, Robert D. (2003): *Hare Psychopathy Checklist. Screening Version (PCL: SV)*. North Tonawanda, NY – Toronto, MHS. DOI: <https://doi.org/10.1037/t04991-000>
- Horváth Tibor – Lévai Miklós szerk. (1990): *Kriminológiai szakirodalom-gyűjtemény. (Válogatás a magyar kriminológiai irodalomból.) I–II. kötet*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Kis Géza (1996): Az antiszociális személyiségfejlődés folyamata. In Kis Géza szerk.: *Pszichológiai szakismeretek*. Budapest, Rejtjel Kiadó. 21–36.
- Kis Géza szerk. (1996): *Pszichológiai szakismeretek. Főiskolai jegyzet a Rendőrtisztviselői Főiskola hallgatói számára*. Budapest, Rejtjel Kiadó.
- Kósa Éva (2001): A szociális fejlődés alapkérdései. In Oláh Attila – Bugán Antal szerk.: *Fejezetek a pszichológia alapterületeiből*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó. 259–326.

- Körömdi Attila – Szklenárik Péter (2013): A pszichopátia elméletei. *Alkalmazott Pszichológia*, 13. évf. 3. sz. 29–55.
- Magyar István (1986): A személyiségzavar (pszichopátia) kriminológiai vonatkozásai és büntetőjogi értékelése. In Huszár Ilona szerk.: *Igazságügyi eleméortan*. Budapest, Medicina Kiadó. 130–151.
- Merényi Kálmán (2012): Társadalmi beilleszkedési zavarok napjainkban Magyarországon. In Juhász Zsuzsanna – Nagy Ferenc – Fantoly Zsanett szerk.: *Ünnepi kötet Dr. Cséka Ervin professzor 90. születésnapjára*. Szeged, SZEK Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. 321–330.
- Merton, Robert K. (1968): *Social Theory and Social Structure*. New York, The Free Press.
- Münnich Iván (2013): Az emberölést elkövetett személy lélektanáról. In Vókó György szerk.: *Kriminológiai Tanulmányok 50*. [jubileumi kötet] Budapest, Országos Kriminológiai Intézet. 135–174.
- Nyírkos Péter (2005): Antiszociális személyiségzavar. In *Tényeken Alapuló Orvostudomány Módszertani Ajánlások*. Budapest, Melania Kiadó Kft. Forrás: www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/tenyeken-alapulo/ch14s40.html (2020. 01. 14.)
- Ozsváth Károly (1986): A neurózis, a pszichopátia és a bűnözés kapcsolatai. In Polt Péter szerk.: *A neurózis, a pszichopátia és a bűnözés kapcsolatai. A gondatlan bűnözés kriminálszociológiai problémái*. Budapest, Magyar Kriminológiai Társaság. 6–24.
- Ozsváth Károly szerk. (2011): *Pszichiátriai lexikon*. Budapest, Oriold és Társai Kiadó.
- Pertorini Rezső – Horváth Szabolcs (1972): *Személyiségzavarok*. Budapest, Medicina Kiadó.
- Popper Péter (1984): Kriminálpszichológia. In Lénárd Ferenc szerk.: *Alkalmazott pszichológia*. Budapest, Gondolat Kiadó. 453–498.
- Ranschburg Jenő (1987): *Félelem, harag, agresszió*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Rácz József (1989): *Ifjúsági szubkultúrák és fiatalkori „devianciák”*. Budapest, Magyar Pszichiátriai Társaság.
- Róka László (2011): *Kriminálpszichológia*. Pszichológiai Szakkör diái. Forrás: www.budai-rfg.sulinet.hu/joomla/cms/images/cikkek/pszichologia/7kriminalpszichologia.pdf (2020. 01. 14.)
- Rosta Andrea (2006): *Fiatalkori bűnözés és bűnmegelőzés*. Doktori értekezés. Miskolc, Miskolci Egyetem Állam és Jogtudományi Kar, Büntetőjogi és Kriminológiai Tanszék.
- Rózsa János – Münnich Iván (1990): Erőszakos bűnözés az elmúlt negyedszázadban. In Horváth Tibor – Lévai Miklós szerk.: *Kriminológiai szakirodalom-gyűjtemény. (Válogatás a magyar kriminológiai irodalomból.) I–II. kötet*. Budapest, Tankönyvkiadó. II. kötet, 20–35.
- Seeman, Melvin (1991): Alienation and Anomie. In Robinson, John P. – Shaver, Phillip R. – Wrightsman, Lawrence S. (eds.) *Measures of Personality and Social Psychological Attitudes*. San Diego, California, Academic Press. 290–371. DOI: <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-590241-0.50011-3>
- Simon, George (2009): *Báránybőrben. A nyílt agressziótól a manipulációig*. Budapest, Háttér Kiadó.
- Simon, George K. (2020): Dealing with Manipulative People. In Shoja, Mohammadali M. et al. (eds.) *2020: A Guide to the Scientific Career. Virtues, Communication, Research, and Academic Writing*. Hoboken, NJ, John Wiley & Sons. 123–138. DOI: <https://doi.org/10.1002/9781118907283.ch16>
- Szabó Edina – Galambos Attila – Szabó Judit – Kökönyei Gyöngyi (2016): A pszichopátiás személyiségzavar altípusai: elsődleges és másodlagos változat. *Alkalmazott Pszichológia*, 16. évf. 4. sz. 49–70. DOI: <https://doi.org/10.17627/ALKPSZICH.2016.4.49>
- Szabó Henrik (é. n.): Az erőszakos bűnözés. Forrás: <http://bunmegelozes.uw.hu/eroszakos.pdf> (2020. 01. 14.)
- Urbán Róbert (2004): Érzelmek. In N. Kollár Katalin – Szabó Éva szerk.: *Pszichológia pedagógusoknak*. Budapest, Osiris Kiadó. 95–118.
- Tringer László (2001): *A pszichiátria tankönyve*. Budapest, Semmelweis Kiadó.
- Veress Dóra (2019): Pszichopata, szociopata, antiszociális személyiségzavar. Forrás: www.webbeteg.hu/cikkek/psziches/11642/antiszocialis-szemelyisegzavar (2020. 02. 20.)
- Virág György – Vág András (1990): Elméletek a bűnöző személyiségről. In Horváth Tibor – Lévai Miklós szerk.: *Kriminológiai szakirodalom-gyűjtemény. (Válogatás a magyar kriminológiai irodalomból.) I–II. kötet*. Budapest, Tankönyvkiadó. I. kötet, 312–327.

Internetes források

<http://idegen-szavak.hu/krimin%C3%A1lpszichol%C3%B3gia> (2020. 01. 14.)
<http://idegen-szavak.hu/deviancia> (2020. 01. 14.)
https://en.wikipedia.org/wiki/Robert_K._Merton#Theory_of_deviance (2020. 01. 14.)
https://en.wikipedia.org/wiki/Social_alienation (2020. 01. 14.)
<https://dictionary.apa.org/character-disorder> (2020. 02. 20.)
<https://dictionary.apa.org/neurosis> (2020. 02. 20.)
<http://idegen-szavak.hu/neur%C3%B3zis> (2020. 01. 14.)
www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/tenyeken-alapulo/ch14s40.html (2020. 01. 14.)
https://psychology.wikia.org/wiki/Hare_Psychopathy_Checklist (2020. 01. 20.)
https://hu.wikipedia.org/wiki/Hare_psychopathy_checklist (2020. 01. 20.)

ABSTRACT

Criminal Psychological Approach to Antisocial Behavior Leading to Violent Crime

Zoltán BODA – László PAPP

As a result of the notorious child homicides in Győr (2019) and Tatabánya (2020), which cases are also well known from the media, we decided to deal with the following question: what reasons could lie behind the antisocial and deviant behavior that, in extreme cases, could lead to homicide? We studied the criminal psychology of such behavior and also investigated some other psychology-related questions. As a result of our study, we concluded that the common characteristic of criminal personality disorder and criminal endangerment is the general immaturity of personality (as a result of the obstruction of personality development and personality impairment) and the highly intensive aggressive behavior, which finds no outlet being rejected by society. On top of these comes the moral defect of the perpetrator expressed by the lack or severe distortion of moral rules governing his or her behavior.

Keywords: *antisocial behavior, deviance, violence, neurosis, psychopathy*